

Simpozij OBDOBJA 42

Andrej Leben

Izbira jezika slovenskih literarnih ustvarjalk in ustvarjalcev v avstrijskem kontekstu

objavljeno v:

Andraž Jež (ur.): *Slovenska literatura in umetnost v družbenih kontekstih.*

Obdobja 42. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2023.

<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-42/>

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2023.

Obdobja (e-ISSN 2784-7152)

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

IZBIRA JEZIKA SLOVENSКИH LITERARNIH USTVARJALK IN USTVARJALCEV V AVSTRIJSKEM KONTEKSTU

Andrej Leben

Geisteswissenschaftliche Fakultät, Karl-Franzens-Universität Graz, Gradec
andreas.leben@uni-graz.at

DOI:10.4312/Obdobja.42.279-285

Prispevek obravnava vprašanje, kateri politični, družbeni in biografski okviri so ovirali ali spodbujali rabo nemščine kot literarnega jezika in v čem se kažejo razlike med manjšinskimi in iz Slovenije priseljenimi avtoricami in avtorji.

slovenska literatura v Avstriji, literarna večjezičnost, menjava jezika

This article addresses which political, social, and biographical contexts have hindered or encouraged the use of German as a literary language and what differences between minority and Slovenian immigrant authors can be revealed.

Slovenian literature in Austria, literary multilingualism, language change

1 Uvod

Številne sodobne literarne ustvarjalke in ustvarjalci iz koroškega slovenskega okolja in tudi del iz Slovenije v Avstrijo priseljenih avtoric in avtorjev pišejo v slovenščini in nemščini, nekateri uporabljajo tudi druge jezike ali postopke mešanja jezikov. S svojimi slovenskimi ali v slovenščino prevedenimi besedili so tudi akterji v slovenskem literarnem sistemu, za katerega so drugo- in večjezične pisave prav tako značilne kot za avstrijski literarni sistem, saj nanje naletimo v vseh obdobjih slovenske literarne kulture. Ko smo v okviru raziskav o nadregionalnem interakcijskem prostoru literarnega ustvarjanja koroških Slovenk in Slovencev po ukinitvi revije *mladje* leta 1991 poskušali zajeti novejši razvoj literarnih praks v koroškem slovenskem sklopu (Kohl idr. 2021), smo opazili, da so jezikovne izbire v razponu preteklih desetletij med pripadnicami in pripadniki manjšine dosti občutljivejše vprašanje kot pri priseljenih avtoricah in avtorjih. V prispevku se bom navezal na nekatere naše izsledke in poskusil na podlagi političnih, družbenih in biografskih pogojev orisati razloge za nihanja in konjunkture glede rabe nemščine kot ustvarjalnega jezika pri obeh avtorskih skupinah, med katerima sicer v praksi, kot bomo videli, ne kaže strogo ločevati.

2 Metodološki pristopi in modeli

Čeprav pritegnejo pojavi literarne večjezičnosti in večjezičnih literarnih praks vse več zanimanja, ni veliko raziskav, ki bi se sistematično ukvarjale z vprašanji izbire literarnega jezika. Romanist Georg Kremnitz, eden od pionirjev na tem področju,

v osnovi razlikuje med »objektivnimi« in »subjektivnimi« kriteriji izbire. Objektivni kriteriji so družbeni in politični okviri, npr. stanje jezika, njegov pravni, politični, družbeni, socialni in strukturni položaj, jezikovna sestava družbe glede na eno-, dvo- ali večjezičnost ter literarne konvencije in tradicije; subjektivni kriteriji zaobjemajo biografske in izobraževalne vidike, mentalni in simbolni odnos do jezika, problematiko jezikovne kompetence in jezikovne zavesti ter motivacijo za pisanje (Kremnitz 2015: 117–170). Ti kriteriji so ponazorjeni s številnimi primeri, razlogi za izbiro jezikov pa so postavljeni v kontekste delovne ali osebne migracije, političnega eksila, pisanja v dominantnih in malih jezikih, izbir glede na besedilne vrste, osebne odločitve in tudi neobvladane ali izmišljene jezike (prav tam: 171–235).

Tipološko zasnovana sta tudi modela germanista Wernerja Wintersteinerha in komparativista Janeza Strutza. Wintersteiner (2006: 193) razlikuje glede na medkulturne literarne pojave pet zgodovinsko in sociokulturno utemeljenih konstelacij literarne večjezičnosti: 1) postkolonialno literaturo, 2) literaturo etničnih manjšin, 3) »socialno« migracijo v Evropo, 4) politični eksil in 5) »global people«. Med splošnimi značilnostmi literature etničnih manjšin navaja, da so v nacionalni državi, ki se razume kot enojezično, »faktor motnje«, da se borijo za manjšinske pravice, avtonomijo ali neodvisnost. Spreminjajoči se parametri so velikost in politična teža manjšine, prestiž in pravni položaj njihovega jezika in kritika »jezikovnih izdajalcev« znotraj manjšine. Literatura etnične manjšine, kakršna je koroška slovenska, nastaja iz etno-političnih razlogov v manjšinskem jeziku, v jeziku večine in v mešanih oblikah. Delovna migracija iz jugovzhodne Evrope, politični eksil (brez vrnitve v državo porekla, z vsaj delnim fokusom nanjo in pisanjem v novem jeziku) ter prostovoljno nomadstvo s pisanjem v prvotnem in v novih jezikih, posebna jezikovna senzibilnost ali sproščen odnos do dveh ali več jezikov, tudi brez političnih implikacij ali posebnega zanimanja do lastne jezikovne skupine v državi stalnega bivališča, pa so konstelacije, ki zadevajo tudi iz Slovenije priseljene pišoče.

Strutz (2003: 157), ki je svojo tipologijo literarne večjezičnosti orisal z ozirom na regijo Alpe-Jadran, razlikuje med prednacionalno, v nacionalističnem diskurzu problematizirano ali tabuizirano, in medkulturno večjezičnostjo, dvojezično pisanje pa razčlenjuje po tem, ali gre za enojezična dela v več jezikih ali za večjezična besedila (prav tam: 160–163). Glede Koroške je opozoril na razlike med starejšo in mlajšo generacijo, saj se starejša odloča za pisanje v slovenščini, mlajša pa za pisanje v obeh jezikih. Janko Ferik je omenjen kot primer literarnozvrstno utemeljene menjave jezika. Primer večjezične literature ali mešanja jezikov je npr. Peter Handke, pri katerem so drugojezične prvine motivirane z latentno komparativno situacijo v regionalnem »vsakdanu«, z udeleženi jeziki pa so povezane nacionalne in regionalne tradicije, vrednotenja in konflikti (prav tam: 162).

3 Jezikovne izbire v luči političnih, družbenih in biografskih okvirov

Vsi trije modeli eksplicitno ali implicitno upoštevajo politične in družbene dejavnike, ki vplivajo tudi na subjektivne odločitve jezikovnih izbir. Z ozirom na rabo

ali nerabo nemščine pri slovenskih literarnih ustvarjalkah in ustvarjalcih v Avstriji je opaziti, da ti dejavniki lahko delujejo zaviralno ali spodbujevalno. Zlasti pri manjšinskih avtoricah in avtorjih stopa vprašanje pisanja v nemščini v različnih časovnih razdobjih v ospredje, medtem ko nemške literarne prakse iz Slovenije priseljenih pišočin ne vzbudijo nujno večje pozornosti, raba slovenščine pri neslovenskih pišočin pa je sploh bolj ali manj izven dometa javnih razprav in ostaja predvsem stvar literarnovednih diskurzov.

3.1 Od paradigme enojezičnosti k literarni dvo- in večjezičnosti

Vsaj od sredine dolgega 19. stoletja naprej je bilo literarno ustvarjanje koroških Slovenk in Slovencev iz narodno- in jezikovno-emancipatoričnih razlogov vezano na rabo slovenščine (Kohl idr. 2021: 21–26). Za pesnico Milko Hartman, ki je odraščala v skoraj docela slovenskem jezikovnem okolju in je tudi svoje poklicno delovanje postavila v »službo« materinščine (Pikalo-Verhnjak 2017), pisanje v nemščini že iz »nacionalnih« razlogov ni prišlo v poštev. Podobno so tudi ustanovitelji revije *mladje* prvo številko zaključili z geslom: »Naj živi slovenska stvar!« Tako objektivni kot subjektivni kriteriji so zaradi koroške raznarodovalne in zločinske etnocidne nacistične politike tudi v povojni dobi odvrčali od literarne rabe nemščine.

Razmere so se spremenile šele, ko je Koroško na začetku sedemdesetih let zajel nov val nemškega nacionalizma, ki sta se mu manjšina in z njo solidarna javnost postavili po robu ter vse glasneje zahtevali izpolnitev pravic iz avstrijske državne pogodbe. Tako je Janko Messner dobršen del svoje tedanje literature napisal v jeziku večine, da jo bi z vidika ogorčenega sodeležana soočil s koroško resničnostjo, prezirano slovenščino, jezik svoje »ponižane duše«, »duševne bolečine« in svojega »uporniškega duha« pa je jasno postavil pred »nobl« koroško nemščino (Messner 1973: 43). Raba nemščine je bila v tem primeru legitimna, medtem ko je bil Janko Ferk, ki je od svoje prve dvojezične zbirke s konca sedemdesetih let naprej pisal izmenično v obeh jezikih, za svoj prvi nemški roman s strani manjšine ostro kritiziran (Kohl idr. 2021: 150). Avtor sam je pozneje o svoji literarni dvojezičnosti zapisal, da je kot devetnajstletnik – nekaj let po napadu na krajevne napise – zavedno ali nezavedno čutil, da je v tem prostoru lahko upravičena samo dvojezičnost (Ferk 2010: 296).

Tretji avtor, ki se je v teh letih odločil za pisanje v nemščini, je bil emigrant Lev Detela, ki se je skupaj s pesnico Mileno Merlak Detela iz Slovenije izselil v okolico Dunaja in je leta 1970 stopil v »nemško literarno življenje« (Detela 1999: 209). Sam je označil sedemdeseta leta kot čas »velikih avstrijskih političnih pričakovanj«, ko je »državno krmilo prevzel velikopotezni socialist Bruno Kreisky« in je v literaturo in literarno življenje vdrl »nov agresivni ritem« (prav tam: 211). K pisanju v nemščini ga je naposled spodbudil tudi pozitiven sprejem njegove v nemščino prevedene proze (prav tam: 246). Detela, čigar nemški pisateljski opus zaobjema okoli deset knjižnih naslovov, je bil med slovenskimi priseljenimi avtoricami in avtorji osamljen pojav, saj so vsi drugi (na Dunaju npr. Milena Merlak Detela in Eva Petrič, na Koroškem Anita

Hudl, Vinko Ošlak, Alenka Hain, Ivan Klarič idr.) začeli ali nadaljevali s pisanjem v slovenščini, Ošlak tudi v esperantu.

3.2 Menjava jezika kot družbena, osebna in literarnosistemska nujnost

Sredi osemdesetih let 20. stoletja, ko je bilo vprašanje ohranitve skupnega dvojezičnega šolstva na Koroškem osrednja manjšinskopolitična tema, se je med mlajšo avtorsko generacijo vnela razprava o identiteti, funkciji in mestu koroške slovenske literature. Medtem ko se je Janko Ferk pozicioniral kot v obeh deželnih jezikih pišoči avtor, se je Maja Haderlap (1986: 8) spraševala, ali naj zaradi vse globljega pogreznja v nemški prostor in »avstrifikacij[e]« odslej naprej piše v nemščini, Jani Oswald (1986: 17) pa je sebe in svoje vrstnice in vrstnike videl v vlogi »eksotov« v areni avstrijske literature in razmišljal o tem, da bi se asimiliral »iz zavednega zavezanega Slovenca in iz nezavednega Avstrijca v izkoreninjenega metuljčka brez odgovornosti narodu ali pa v dvojezičnega posebne vrste, ki ga mostovi med narodi ne brigajo več, niti narodi ob mostovih«.

Prehod k pisanju v nemščini je bil za drugo mladjevske generacije, kolikor se je zanj odločila, dolgotrajen proces, ki je potekal vzporedno z velikimi (geo)političnimi spremembami. S koncem socializma v razpadajoči Jugoslaviji so se tudi manjšinske strukture politično in finančno vse bolj prilagajale avstrijskim danostim. Literatura iz samostojne Slovenije in nekdanjega jugoslovanskega, od vojn zaznamovanega prostora je preko prevodov, ki so izhajali pri medtem že dvojezičnih koroških slovenskih založbah, začela prodirati v nemško govoreči prostor. Del tedanje dinamike so bile tudi debate o med- in multikulturalnosti, ki so ustvarile ugodno okolje za dvojezične kulturne in literarne prakse. Kljub temu je bilo število dvo- in večjezičnih, zlasti pa nemških literarnih objav (npr. Fabjan Hafner, Jani Oswald, Jože Strutz, Kristijan Močilnik, Maja Haderlap ter Janko Messner in Janko Ferk) v devetdesetih letih razmeroma skromno. V novem tisočletju, ko je Slovenija postala članica Evropske unije in Schengenskega območja, so se pojavili novi dvojezično pišoči (npr. Rezka Kanzian in Luise Maria Ruhdorfer), toda večina avtoric in avtorjev iz vrst slovenske manjšine (npr. Jože Blajs, Gustav Januš, Andrej Kokot, Florjan Lipuš in Franc Merkač, od mlajših Cvetka Lipuš in Martin Kuchling) je vztrajala pri slovenščini, samo v nemščini pa je pisal na Dunaju živeči koroški slovenski avtor Ferdinand Skuk.

Odzivi na tedanje nemško in večjezično pisanje so bili različni. Erich Prunč je zapisal, da se je prva mladjevska generacija, ki ji je sam pripadal, iz upora proti izrinjanju slovenščine iz koroške javnosti in »etične dolžnosti« odločila za materni jezik, čeprav ga je obvladala slabše kakor nemščino, in je v menjavi jezika videla oportunitet in izdajstvo; glede dela druge mladjevske generacije pa je ugotavljal, da je tesno povezavo med jezikom in identiteto opustila in se zavzema za vrednote odprtosti, strpnosti, samouresničevanja, modernosti in mednarodnosti (Prunč 2008: 153–154). David Bandelj, sicer pesnik iz vrst slovenske manjšine v Italiji, je z ozirom na večjezičnost v sodobni poeziji Slovencev v Avstriji postavil vprašanje, ali gre za »multikulturalno naprednost ali za asimilacijsko nazadnjaštvo« (Bandelj 2008: 160).

Ocenil je, da je vrednotenje poezije »samo skozi estetski kanon jezika [...] jalovo početje« (prav tam: 175), v rabi nemščine in slovenščine pa je videl eno izmed posledic »spravljivega spajanja jezikov, verjetno skoraj edinstvenega, če že ne na svetu, pa prav gotovo v Evropi«, in pripomnil, da se »sodobna literatura Slovencev v Avstriji s svojo bližnjo sosedo ne le srečuje in sodeluje, ampak celo identificira« (prav tam: 161–162). Silvija Borovnik (2008: 54) je ob pregledu medkulturnosti v slovenski književnosti na avstrijskem Koroškem pripomnila: »Najbolj žalostni smo, čeprav je treba tudi to dejstvo razumeti, kadar slovenščino v njihovi literaturi povsem zamenja nemščina.«

3.3 Razmah dvojezičnih pisav

Razmah pisanja v obeh jezikih zasledimo po letu 2010, ko sta izšli tudi delno dvojezični besedili *Immer noch Sturm* (2010) Petra Handkeja in *Engel des Vergessens* (2011) Maje Haderlap, ki je za odlomek iz knjige prejela literarno nagrado Ingeborg Bachmann. Pri tem ne gre podcenjevati pomena t. i. kompromisa glede dvojezičnih topografskih napisov leta 2011, ki sicer ni bil sprejet samo z odobravanjem, vendar je pripomogel k temu, da se je v koroški medijski javnosti in v politični praksi odnos do slovenščine in slovenske manjšine obrnil na bolje. Z nemškimi, dvo- in večjezičnimi besedili so kmalu stopili v javnost Daniela Kocmut, Verena Gotthardt, Elena Messner, Stefan Feinig, Dominik Srienc, Nikolaj Efendi in Ana Grilc. Sabina Buchwald, Nina Zdouc, Vincenc Gotthardt in mladi priseljenci iz Slovenije, kot so Kvina Hutterer, Amina Majetić in Aljaž Pestotnik, pa so se predstavili s slovenskimi knjižnimi prvenci.

Izbira literarnega jezika pri mlajših avtoricah in avtorjih pogosto ni več primarno povezana z izvorom in kulturno zavestjo ali manjšinsko pripadnostjo, temveč je odvisna od življenjskega okolja, socialnih mrež, individualne poetike, pa tudi od osebnega občutka za jezik in ocene lastnih jezikovnih zmogljivosti. Tudi metadiskurzivna tematizacija jezika ali funkcionalna opredelitev glede izbire jezika se v njihovih besedilih pojavi le poredkoma (Kohl idr. 2021: 76). Da je raba slovenščine vendarle vse večji izziv in jezikovno znanje peša, je razbrati iz eseja Stefana Feiniga, ki sicer piše pesmi in prozo v obeh jezikih:

Ich bin stolz, *ponosen sem na moj hladilnik* [znamke Gorenje, prip. A. L.], auf meinen slowenischen Kühlschranks, der zu 95% ein chinesischer Kühlschrank ist. 5%. Das ist alles. *To je vse. In to je presneto malo.* Und das ist verdammt wenig. Das ist genauso niedrig wie der Anteil slowenischer Worte, die mir überhaupt noch bekannt sind. Wenn überhaupt. *To je vse.* (Feinig 2021: 5)

Izjemo od pravila, da izbira ustvarjalnega jezika ni več predmet izrazitejše kritike iz vrst manjšine, so odzivi Florjana Lipuša zlasti na roman *Engel des Vergessens* Maje Haderlap, npr. v *Poizvedovanje za imenom* (2013) z obsodbo, ki je bila označena kot »preostr« (Borovnik 2017: 80). Tudi v drugih izjavah je Lipuš kritičen do tistih, ki »prestopijo v nemščino, da si zagotovijo dovoljšnje bralstvo«, medtem ko »[s]lovensko pišočim na avstrijskem Koroškem zmanjkuje ljudstva« (Grgič 2018), slovenski jezik pa je tudi »osrednji junak« v Lipuševih novejših delih (Borovnik 2020: 144).

3.4 Izbira jezika pri priseljenih avtorjih in avtoricah

Od mlajših iz Slovenije priseljenih avtorjic in avtorjev sta bila že omenjena Amina Majetić in Aljaž Pestotnik. Prva je predsednica Društva slovenskih pisateljev v Avstriji, slednji je nedavno prevzel uredništvo društvene revije *Rastje*. Oba sta svoja pesniška prvenca objavila na Koroškem in pišeta v slovenščini, Pestotnik kdaj uporablja tudi nemščino in angleščino. Na Dunaju živeči pesnik Uroš Prah je leta 2018 prejel literarno nagrado Exil za v nemščini napisano pesem, slovenščina pa je njegov glavni ustvarjalni jezik, kar velja tudi za pesnico in prevajalko Natalijo Milovanović, ki živi v Gradcu, oba pa objavljata v Sloveniji.

Tudi Ana Marwan, ki se je leta 2005 priselila v Avstrijo, je prejemnica nagrade Exil. Njen prvi v nemščini napisani roman je izšel leta 2019, naslednjega, slovenskega, je dve leti kasneje objavila v Sloveniji. Leta 2022 je zmagala na tekmovanju za nagrado Ingeborg Bachmann, je urednica ugledne revije *Literatur und Kritik*. Ana Marwan, ki jo pogosto sprašujejo po izbiri jezika, je v reviji *Literatura* nedavno dokaj šaljivo razpredala o svoji literarni večjezičnosti in slovenskim odzivom tipa – »Vidi se ji, da nima več pravega stika s slovenščino, ubožica.« (Marwan 2022: 5) – in postavila ob stran latentna avstrijska pričakovanja, da mora imigrant v svojih tekstih »predstaviti predvsem svojo težko imigrantsko izkušnjo, s katero se spopada na iskren, odprt način ali pa na humoren [...]. Popolnoma integriran imigrant je nekaj neprijetno tujega.« (prav tam: 6)

4 Sklep

Izbiro jezika tako pri manjšinskih kot priseljenih avtoricah in avtorjih za razliko od preteklosti dandanes določajo predvsem subjektivni kriteriji, medtem ko so politični in družbeni oz. objektivni kriteriji zaradi političnih sprememb in spremenjenega položaja slovenščine in slovenske manjšine v Avstriji izgubili prvotni pomen. Za poglobljen uvid v sistematiko subjektivnih kriterijev jezikovne izbire, zlasti glede vloge jezikovnih kompetenc in jezikovne zavesti v ustvarjalnih procesih, pa bi bila potrebna podrobna osvetlitev posameznih literarnih praks, ki ob avtorskih izjavah upošteva tudi literarnosistemske vidike njihovega ustvarjanja.

Literatura

- BOROVNIK, Silvija, 2008: Medkulturnost slovenske književnosti na avstrijskem Koroškem. Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami*. Celovec, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 43–54.
- BOROVNIK, Silvija, 2017: *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze.
- BOROVNIK, Silvija, 2020: Florjan Lipuš v slovenščini o slovenščini. Marko Jesenšek (ur.): *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine; Slovar slovenskega književnega jezika 16. stoletja; Veliki madžarsko-slovenski spletni slovar*. Maribor: Univerzitetna založba. 135–145.
- DETELA, Lev, 1999: *Emigrant. Pregnanec med dvema svetovoma. 1960–1990*. Ljubljana: Nova revija.
- FEINIG, Stefan, 2021: The Ever-living Ghost – a New Kind of Landscape. *Hohenemse.at*. <https://www.hohenems.at/wp-content/uploads/2022/06/The-ever-living-ghost-%E2%80%93-a-new-kind-of-landscape-cStefan-Feinig.pdf> (dostop: 18. 5. 2023).

- FERK, Janko, 2010: Literatur als Bindeglied für den Alpen-Adria-Raum? Werner Wintersteiner idr. (ur.): *Grenzverkehr|ungen. Mehrsprachigkeit, Transkulturalität und Bildung im Alpen-Adria-Raum*. Klagenfurt: Wieser. 296–301.
- GRGIČ, Jožica, 2018: Florjan Lipuš: »Pisanje je osvobajajoče opravilo«. *Delo* 20. 6. 2018. <http://www.delo.si/kultura/knjiga/florjan-lipus-pisanje-je-osvobajajoce-opravilo-61549.html> (dostop: 18. 5. 2023).
- HADERLAP, Maja, 1986: O iskanju in izgubi centra. Koroška slovenska literatura mladih in osrednji slovenski kulturni prostor. Tri poti v svet. *mladje* 63. 6–11.
- KOHL, Felix Oliver, KÖSTLER, Erwin, LEBEN, Andreas, SRIENC, Dominik, 2021: *Überregional, mehrsprachig, vernetzt: Die Literatur der Kärntner SlowenInnen im Wandel*. Wien: Praesens.
- KREMNITZ, Georg, 2015: *Mehrsprachigkeit in der Literatur. Ein kommunikationssoziologischer Überblick*. Wien: Praesens Verlag.
- MARWAN, Ana, 2022: Mens sana in corpore sano. *Literatura* XXXIV/372–373. 4–12.
- MESSNER, Janko, 1973: Von meinem Verhältnis zu den beiden Sprachen Slowenisch und Deutsch. *AHA* 4–5. 41–46.
- OSWALD, Jani, 1986: Koroška slovenska literature in avstrijski literarni prostor. *mladje* 63. 12–17.
- PRUNČ, Erich, 2008: »Ich entkleide mich der Sprache«. Jani Oswald als Migrant zwischen den Sprachen. Gisela Vorderobermeier, Michaela Wolf (ur.): *»Meine Sprache grenzt mich ab...«. Transkulturalität und kulturelle Übersetzung im Kontext von Migration*. Wien, Berlin: Lit-Verlag. 147–166.
- STRUTZ, Johann, 2003: Touching Tongues. Regionalität und literarische Mehrsprachigkeit. James Allan (ur.): *Vielerlei Zungen. Mehrsprachigkeit + Spracherwerb + Pädagogik + Psychologie + Literatur + Medien*. Klagenfurt/Celovec: Drava. 157–195.
- VERHNJAK-PIKALO, Eva-Maria, 2017: *Ein Leben für die Muttersprache. Zur Darstellung der Frau im literarischen Werk der Kärntner Slowenin Milka Hartman*. Doktorsko delo. Klagenfurt: Univerza v Celovcu.
- WINTERSTEINER, Werner, 2006: *Poetik der Verschiedenheit. Literatur, Bildung, Globalisierung*. Klagenfurt/Celovec: Drava.